

ISMERTETÉSEK, BÍRÁLATOK.

TELEKI LÁSZLÓ GRÓF »KEGYENCZ«-E.

Irta : *Mérei Kálmán*. Budapest, 1893.

Nagyobb szabású, szélesebb körű tanulmány, mely 215 lapnyi kötetben részletesen és sok tekintetben önálló felfogással fejtegeti irodalmunknak ez oly sajátzerűen magában álló, rendkívüli termékét. Főbb fejezetei a kötetnek : a Kegyencz tárgya mint történeti esemény, a tragoedia indítéka, hősei mint a történelem s a tragoedia alakjai, a tragoedia eseményeinek lényeges mozzanatai, a főalakok jelleme, a mű szerkezete, s sajátosságai a korfestés és színszerűség tekintetében.

Mérei a tragoedia megítélésében egy új szempontot akar érvényesíteni. Julia átadásának Maxim szempontjából lehetséges indító okait elemezvén, ezt mondja : ez a dolog azon fordúl meg tulajdonkép, hogy Maxim a császár halálával uratlanná váló koronát meg akarja szerezni magának. Azért akarja pedig megszerezni, mert mint Mérei mondja, Juliát csak így véli teljesen rehabilitálhatónak. A császársággal »nem a maga urasága, a hatalom, a főczélja, hanem Julia becsületének helyreállítása. Azért keresi a koronát, hogy a megalázott nőt felmagasztalja vele«. Ez volna Mérei szerint közvetve a magyarázata Julia átadásának. Annyi áll, hogy az átadás közvetlen indító oka az, hogy Maxim teljesen meg akarja nyerni Valentinián bizalmát, hogy ekkép megronthassa, s aztán ő jusson utána a trónra, vagyis az átadás célja a trón elfoglalhatása. De miért akarja a trónt elfoglalni, holott azelőtt nem is álmodott erről? Miért nem elégszik meg egyszerűen azzal, hogy a császárt megölje? A vér a szennyet így is lemosná. »Ha Valentinián csak közönséges polgár volna, úgymond Mérei, nem császár is egyúttal, akkor Maxim nem kételkednék, mitévő legyen vele : egyszerűen leszúrná s a kiömlő vér engesztelő áldozat volt néveléért.« De a korona, úgymond, változtat a dolgon, mert Julia gyalázatát csak evvel lehet teljesen eltakarni. Juliának »emelkedni kell magasra, úrnőül az emberek fölé, hogy félve merjenek rátekinteni ; ragyogni kell, hogy a szem ne bírja el szemléletét. Csak akkor lesz a gyalázat, ha nem elfeledett is, legalább nem beszédes, csendes«. Ilyenforma a gondolatmenete Mérei szerint Maximnak, midőn kezét a korona után kinyújtja.

— Ez a felfogás azonban a darabból semmikép sem igazolható, s csak úgy van erőszakosan belemagyarázva. A trónra törekvés indító okául a darabban két dolgot találunk. Az egyik az, mit az I. felv. 2. színjének nagy monologja előad, s mely abból áll, hogy Maximnak *nem elég* az ellenfél vére, halála. Azt az iszonyút, mit keblibe rejt, ő nem egy emberre, a sértőre, hanem »egy egész fajra akarja kiönteni halálos méregként«. A sérelem, a mit szenvedett oly szörnyű hogy azért *nem elég* egy halál. »Caesar, Caesar! Mi leend a váltáság! *Csupán nyomorú buja élted? rot-hadó tetem lélekért?*« mondja előbb Maxim; s alább ismét be akarja várni, hogy »miként válhatik gyámoltalan polgár mérgiből *habzó tenger, mely egy hatalmas fejedelmet, bíralmastól elborít*«. A trónra törekvés eszméjét tehát az költi fel Maximban, hogy közönséges bosszúval nem bírja beérni, ő megtorlásul olyan színjátékot akar, a melyet Róma még nem látott, a mitől »a nézők belei kimozdulandnak helyükből«. Maxim ilyen bosszút nem vehet közönséges polgárként, mint ilyen legfőllebb csak annyit tehetne, hogy egyszerűen megölné a császárt. De mi az neki? E szertelenség a bosszúban egy vonás akar lenni Telekinél a kor jellemzésére, s bármennyire bele ütközik is mai felfogásunkba, ha egyszer a kort elfogadjuk olyannak, a milyen volt, el kell fogadnunk ezt is vele. A trónra-törekvésnek a darabból kimutatható egyik indító oka tehát ez. De van egy másik is, mely tulajdonkép csak részlete, vagy függeléke amannak. S ez Eudoxia elcsábíthatása. Ezt Mérei léhaságnak nevezi Maxim jellemében. Az is, és igaz a mit Mérei ráolvas, hogy Maxim nincs tisztában ez erkölcsiség alapelveivel, mai felfogásunk szerint legkevésbé, de azért Maxim, az 5. század embere előtt nem kevésbé fontos ez indító ok. Az, hogy a gyalázatot gyalázattal fizesse vissza, mindig ébren levő gondolat benne. Midőn Eudoxia meghajlik szavának, Maxim ekkép triumphál: »Rajtad már a *szenny* Valentinián. A vész ezután következik. Csak segíts befolyásoddal is gőgös asszony«. E szavak azt is mutatják, hogy még csak nem is azért törekszik Eudoxiát megnyerni, hogy az tervét előmozdítsa, ez csak mellékes előtte, fődolog neki a *szenny*. Ez szintén hozzá tartozik nála a bosszú teljességéhez.

A trónra törekvés azon indító oka tehát, a mit Mérei belemagyaráz a darabba, nem állhat meg. Ez csak a kommentátornak kedvelt eszméje, melynek kedvéért hajlandó még a szöveget is félre érteni. Maxim szavait ugyanis így idézi egy helyt (55. l.): »Maxim maga mondja, hogy ha nem lenné meg másutt a koronát, fölkeresné a vesztő padon is«. Holott Maximnak ez a mondása így hangzik: »El van hát vetve a koczka! Emelkednem kell, hogy *czélt* érjek, magasbra, mint valaha kívántam. A teljes bosszú trónon vár rém. — Jó, felrohanok érte oda, a mint ha nem lenném meg másutt, fölkeresném a vesztő padon is«. (II. felv. 2. szín.) Tehát a *bosszút* keresné fel a vesztő padon is, és nem a koronát.

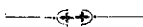
A trónra törekvés megokolása, mint látható nem hiányzik a darabból, csak meg kell keresni. Igaz, hogy keresni kell s ez hiba. Erre nézve is áll az, a mit Mérei az egész darab szerkezetéről mond, hogy t. i. »a sokfelé elágazás és kellő rend hiánya az áttekintés könnyűségét és világosságát akadályozza. Az útba igazító megjegyzések eldugva vagy rövid

mondatokba szorítva nem elég tájékoztatók egyszeri hallásra. Az összekötő szálak nagy tömege bonyolódott, oly messze nyulók, hogy nehéz figyelemmel kísérni előadás útján«. Ez a megjegyzés, mint a darab egyik fogyatkozásának kiemelése igen helyes, de ha érvényes is a nézőre, ki a darabot színpadon látja, nem lehet mentsége a magyarázóknak, ki föltehetőleg a művet többszörösen áttanulmányozta. A gondatlanság hibája alól, melyet Mérei nem egyszer szemére vet Telekinek, nem menthető fel egészen az ő dolgozata sem. Maxim jellemének elemzésében pl. ilyen ellenmondást is találhatni benne: egy helyt (85. l.) ezt mondja Maximról: »Megtörtették, s most nem érez mást, mint sérelmét, nem kíván mást, csak bosszút; nincs is lelkében más, érzelmei ez egybe szorultak össze mind. Szíve, lelke egész világát lerombolta ezért, a természet és lelkiismeret szavát, a hazafiúi szeretetet és hűséget, a férfias büszkeséget, családi boldogságot, becsületet, mindent. S az omladékra feltűzte a bosszú zászlóját: ebben a jelben akar győzni« stb. S miután ckkép mindent, de mindent kitörült a hős lelkéből a bosszú gondolatán kívül, négy lappal hátrább így folytatja: »Mikor a sérelem éri, nem telik el oly kizárólagosan a gyalázat érzetével, hogy meg ne férne benne együtt a haszonra való törekvés gondolata is: a legszenvedélyesebb pillanatokban, a fájdalom leghevesebb kitérősei közt sem feledkezik meg a koronáról«.

Ez egy kissé felszínes elbánás a dologgal. Általában a behatóbb elemzés s a mélyebben fekvő motivumok felderítése nem erős oldala e tanulmánynak. Így Julia tisztán maradásának, azt mondja, alig lehet más magyarázatát találni, mint »illendőségi okokat«, hogy t. i. a dráma ne hurczoljon a színpadon egy meggyalázott nőt. Ezzel szemben elég tán csak arra emlékeztetni, hogy a végső jelenetekben sokkal sújtóbb a csapás és megsemmisítőbb a katasztrófa Maximra, midőn megtudja, hogy Juliát *így* veszti el. Ez egészen tudatos eljárásra vall Teleki részéről, de persze az összekötő szálak itt is oly elnyúlottak, hogy nehéz figyelemmel követni őket — egyszeri hallásra. Hasonló kifogást lehet tenni, Mérei egy másik ellenvetésére. Hibáztatja ugyanis, hogy bár a mérgezési kísérlet szintén ott szerepel Maxim bosszújának megokolásában, Maxim ezt nem zsákmányolja ki az utolsó jelenetekben, midőn Valentiniánt számadásra vonja. »Nem főben járó dolog ugyan, úgymond, de gondatlanság jele, hiánya a tökéletes kidolgozásnak.« Erre nézve megjegyzendő, hogy Maxim bosszújának megokolásában keveset nyom az, hogy Valentinián őt meg akarta mérgeztetni. A bosszúvágy ép oly fokon áll már Maximban mielőtt ezt megtudja, mint azután, s ez az ő dühének fokozásához semmivel sem járul. Nincs is egyéb célja ez episodnak a darabban, mint részint az, hogy Valentinián és környezete jellemzéseül szolgáljon, részint hogy Sidónnak Maxim hatalmába kerülését magyarázza s ezzel Maxim műveleteinek kiinduló pontját képezze. Hogy ez a számoltatáson mellőzve van, nagyon természetes. A mérgezési kísérlet oly elenyésző csekélység Maxim egyéb sérelme mellett, hogy számba sem jön, eszébe sem jut. Egy törvénytörés, mely Valentiniánt számoltatná, mindenesetre tekintetbe venné ezt is, mint »bűnhalmazatot«, itt ennek mellőzése csak annál jobban illusztrálja Maxim egyéb sérelmének nagy voltát.

Látni való, hogy Mérei tanulmánya bár nagyobb apparatusa, részletező fejtegetése s szélesebb köre miatt elismerést érdemel, nem tekintendő olyanoknak, mely a »Kegyencz« ügyét végleg elintézte volna. E saját-szerű mű eddigelé még mindig nincs kellőleg méltatva irodalmunkban. Az eddigi megállapodás felőle az, hogy a »Kegyencz« egy kétségtelenül hatalmas költői tehetségnek teljesen elhibázott alkotása; aranyból öntött monstrum, mint egyik bírálója mondá. E megállapodást elfogadja a Mérei tanulmánya is, a nélkül azonban, hogy akár a költői erő nagyságát kimutatná, akár az elkövetett tévedés miben létét mélyebbre ható fejtegetéssel felderítené. Méltán lehetett volna várni egy részletes tanulmány szerzőjétől azon ellentét beható megmagyarázását, hogy míg egyrészt a korfestés a legfőbb fényoldala e műnek, addig másrészt a főalak bizonyos tekintetben kirí azon kor emberei közül. »Egy kegyencz, a ki felháborodik a gyalázon, s mi több, bosszúra gondol, nem e kor gyermeke«, mondja már Rákosi Jenő. S ez teljesen igaz. Maximban a rajta esett sérelem megítélésénél Teleki teljesen a mai kor felfogását juttatta érvényre. De másrészt Maxim eljárása bosszúja követésében annyira beleütözik erkölcsi érzésünkbe, hogy azt csak úgy lehet némileg igazoltnak elfogadni, ha ez alakot egy teljesen rothadt kor veszett erkölcsének typusául tekintjük. Maxim az ő bosszújának kivételében és eszközeiben egészen az 5. század gyermeke, valódi megszemélyesítése azon kor romlottságának. Ellenben a sérelmet, mely rajta esett, tisztán a modern erkölcsi felfogás szempontjából itéli meg. Ez anachronisticus ellentét örökre kiegyenlíthetetlen marad a Kegyenczben. Hősét élő, való alaknak sem elképzelní, sem elfogadni nem lehet. Ez ellentétnek, melyre néhány megjegyzés az eddigi bírálatokban is utalt már, kifejtését, felderítését lehetett várni egy a Teleki tragodiájával foglalkozó terjedelmesebb dolgozattól. Mérei figyelme erre nem terjedt ki. Azonban elismeréssel emeljük ki, hogy a Kegyenczre vonatkozó adatokat, forrásokat gondosan figyelembe vette és összeállította. A mű ára 1 frt 50 kr.

K. I.

REPERTORIUM.

- Abrányi K., id.* Jókai és Liszt Ferencz. Főv. Lap. 149. szám.
Ambrozovics Dezső. Hajótöröttek. Ism. (Erdélyi P.) Főv. Lap. 171. szám.
Arany J. Toldi. Magyar. Lehr A. Ism. b. f. Tanáregyl. Közl. 26. kötet. 334., 336. l.
Aranyról. Ujabb apróságok. P. Napló 137. szám.
 Arany János és a Pesti Napló. — Pesti Napló 137. szám.
 Arany szülőhelye és az Arany-szoba. P. Napló 137. sz.
 Arany irodalomtörténete. (Kiadatlan hagyaték). P. Napló 137. sz.
 Balladatöredék a Nyírből. B Gy. Főv. Lap. 155. szám.
Baloghy Dezső. Versek, dalok. (1890—1892.) B.-Gyarmath, 1893. Ism. Erdélyi P. Főv. Lap. 164. sz.
Bartalus István. Emlékezés Arany Jánosra. P. Napló 137. sz.